

Galaxia e Ramón Piñeiro: dous fitos na reconstrución cultural galega da posguerra

José Raposeiras Correa

INTRODUCCIÓN AO RELATORIO: CENTRO GALEGO DE ALACANTE

Con motivo da celebración do Día das Letras Galegas 2009, fun convidado para falar sobre a figura de Ramón Piñeiro López, a quen no citado ano se lle dedicaba tan sinalada efeméride. Cousas de amigos, neste caso, o Presidente do Centro Galego de Alacante, Odilo Rial Cortizo. Nun primeiro momento xurdíronme bastantes dúbidas. Entendía que a miña especialización, sobre este ilustre persoeiro, non ía ser dabondo para tratar o tema. Sen embargo axiña recordei as interesantes conversas mantidas con Francisco Fernández Del Riego así como a entrega de certos materiais, na **Fundación Penzol** de Vigo -anos 1996 e 2002- sobre múltiples e variadas temáticas da nosa cultura.

Deste xeito aceptamos o reto. Si, alí, o sábado 16 de maio de 2009, no Salón de Actos do Centro Galego, con moita luz e calor da primavera levantina, disertamos e intercambiamos ideas e opinións, recordos de aquí e de alá, música e baile galego ao son do grupo de gaitas da institución, soou o himno galego, ceamos con produtos galegos, pensamos en galego, falamos en galego, máis dun emocionouse a través dos propios sentimentos... Cousas da Terra que nos viu nacer, a que tanto nos deu e á que tanto lle debemos. Unha xuntanza de persoas, nativas ou oriúndas das catro provincias galegas, que por diversas circunstancias vivían e traballaban na Comunidade Autónoma de Valencia. Neste contorno de referencia ábrese a intervención -a modo de introdución- cuns fragmentos de poesías entrañables para todos nós, tomadas dos "Cantares Galegos" de Rosalía de Castro, para espertar as saudades, a morriña do noso ser galego e potenciar a identidade e conciencia como pobo. Os sentimentos polos que estamos unidos moitos galegos, con procedencia do medio rural e de familias labregas. O que temos en común: a nosa lingua materna, o apego á Terra,

as emocións, a idiosincrasia e tradicións que especifican a singularidade do propio ser; a valentía, loita e sacrificio ante as adversidades; espírito aventureiro e de superación; a busca de melloras de todo tipo para a familia, a identificación co país...

Airiños, airiños aires
airiños da miña terra.
Airiños, airiños aires,
airiños "levaime" a ela

...

*iAi! miña pobre casiña,
iai! miña vaca vermella.
Años que beades nos montes,
pombas, que arrolades nas eiras,
mozos que aturuxades bailando.
Redobre das castañetas,
"xas-co-rras-chás" das cunchiñas,
xurre, xurre das pandeiretas,
tambor do tamborileiro,
gaitiña, gaita galega,
xa non me alegras dicindo:
imuiñeira, muiñeira!
iAi quen fora paxariño
de leves alas lixeiras!
iAi con que présa voara
toliña de tan contenta,
para cantar á alborada
nos campos da miña terra!*

...

Adeus ríos, adeus fontes,
adeus regatos pequenos.
Adeus vista dos meus ollos,
non sei cando nos veremos.
*Miña terra, miña terra,
terra onde m'eu criei.
Hortiña que quero tanto,
figueiriñas que plantei.*

...

A XERACIÓN GALAXIA

De seguido imos describir algúns dos aspectos tratados na exposición, relativos ao proceso cultural desa xeración de homes que serviron de enlace e continuidade coa Xeración Nós. Comezamos facendo referencia á Xeración Galaxia, termo acuñado polo citado intelectual Fernández Del Riego. Con e dende Galaxia, pretendíase representar a culminación dun proceso de concienciación dos intelectuais galegos co

seu pobo. Unha xeración á que pertencían entre outros: **Ramón Otero Pedrayo** (Letras Galegas 1988), **Álvaro Cunqueiro** (Letras Galegas 1991), **Xesús Ferro Couselo** (Letras Galegas 1996), **Ánxel Fole** (Letras Galegas 1997), **Xosé Mª Álvarez Blázquez** (Letras Galegas 2008), **Ramón Piñeiro López** (a persoa sobre quen xiraban os actos do Día das Letras Galegas do citado ano 2009), **Xaime Illa Couto**, **Manuel Gómez Román**, **Agustín Sixto Seco**, **Domingo García Sabell** e por suposto o mencionado **Francisco Fernández Del Riego** (Presidente da Real Academia Galega desde o ano 1997 ata o 2001). Como empresa cultural, Galaxia ía representar a culminación do proceso de concienciación dos intelectuais galegos co seu pobo. A calidade intelectual das obras que se ían publicando, chegaría a constituír un afianzamento para os lectores preocupados polos problemas da cultura galega.

Nesta foto da páxina 23 do libro "A Xeración Galaxia", citado á pé de páxina (1), aparecen o autor do mesmo Fernández Del Riego con Xosé Mª Álvarez Blázquez, Ramón Piñeiro, Álvaro Cunqueiro, García Sabell, Anxel Fole e Otero Pedrayo. Vigo / 1964.

Os homes de Galaxia viñan ser o pasado recente cunha presenza viva cara adiante encamiñados ao futuro. Unha experiencia rigorosa de **amor a Galicia**, en palabras de Fernández Del Riego, quen nos invitaba a recordar: "As xentes descoñecían, ou esqueceran, as figuras ilustres ao servizo do país, e que a ditadura reduciu ó silencio. Xa non se cría en nada porque Galicia perdera a conciencia de si mesma. O noso pobo convertérase nun cabeiro inútil, como o rabo morto e esclerosado dunha ave morrediza. A comunidade, con características culturais específicas, estaba a agoniar irremediabilmente. Cumpría establecer a continuidade xeracional atricada, artellando ideas sobre uns e outros, para que a identidade do pobo non se perdese. Por iso Galaxia se propuxo editar libros significativos para a historia e a cultura galegas" ¹.

Así eran aqueles tempos. Había que escribir con pseudónimos. **Cosme Barreiros** (CB) era un deles, cos que se mascaraba Fernández Del Riego. Deste xeito asina, entre outras, na Revista "Galicia Emigrante" de Buenos Aires -ano 1957- nun artigo sobre o pintor Virxilio Blanco, por quen sentía unha gran admiración. Por fortuna hoxe non precisamos agacharnos. Podemos subscribir escritos sen temor, aínda que sexa para reivindicar recunchos dos sentimentos da infancia e xuventude no rural: **Val Campo**.

A pesar da liberdade de pensamento, as censuras impostas ..., estes intelectuais preguntábanse ¿que estaba acontecendo coa cultura galega? Latexaba con forza, unha forte preocupación polos valores e a esencia do noso pobo. Así, debido á proposta presentada por Francisco Fernández Del Riego xuntamente con Xesús Ferro Couselo e Manuel Gómez Román, o 20 de marzo de 1963, foi cando a Real Academia Galega aceptou e acordou homenaxear todos os anos e dende ese mesmo ano **1963** aos escritores galegos e ás figuras destacadas da nosa cultura. En calquera caso, para que iso aconteza, é preciso que pase un período mínimo de dez anos entre a seu falecemento e a posible designación para dedicarlle o Día das Letras Galegas. Da mesma maneira que a nivel da lingua castelá "**O día do libro**" celébrase o 23 de abril, por coincidir coa data en que morreu Miguel de Cervantes, tamén en Galicia conmemoramos o **Día das Letras Galegas**, tódolos anos o **17 de maio**. Escolleuse a data desta festa polos seguintes motivos:

- Primeiro centenario da publicación de "Cantares Galegos" de Rosalía de Castro: Santiago, 17 de maio de 1863. Así consta na dedicatoria do libro a Fernán Caballero. Esta obra inicia o REXURDIMENTO literario do século pasado. A primeira "obra mestra" coa que contou a literatura galega contemporánea. A súa aparición veulle dar prestixio universal á nosa fala como instrumento de creación literaria.
- Aniversario de Manuel Murguía (naceu o día 17 de maio de 1833). Marido de Rosalía de Castro, gran impulsor da devandita obra. Foi o Primeiro Presidente da Real Academia Galega, institución constituída na Habana no ano 1905 por iniciativa dalgúns patriotas galegos, como Curros Enríquez.

De aí a consideración lóxica para que **Rosalía de Castro** fose a primeira persoa homenaxeada, no ano 1963. Logo, todos os anos dun xeito ininterrompido continuouse honrando a célebres figuras da nosa cultura, entre outras, ademais dos xa citados membros da Xeración Galaxia: Castelao (1964), Pondal (1965)... Ramón Cabanillas (1976)... Alfonso X, O Sabio (1980)... Antón Losada Diéguez (1985)... Celso Emilio Ferreiro (1989)... Luís Seoane (1994)... Manuel Murguía (2000)... Frei Martín Sarmiento (2002)... Valentín Paz Andrade (2012) ...

EXPOSICIÓN DE FEITOS: RAMÓN PIÑEIRO LÓPEZ

"Nas adversidades sae á luz, a virtude"
Aristóteles

Datas a subliñar no seu percorrido biográfico

- Ano **1915**, o 30 de maio. Naceu na parroquia de **San Pedro de Arnea**, no seo dunha familia labrega. Concello de **Láncara**, pertencente á Comarca de Sarria, na provincia de Lugo. Como curiosidade cabe dicir que, en Láncara naceron así mesmo os pais de Fidel e de Raúl Castro, tamén labregos.
- En **1950** xorde -como actividade política legal do galeguismo- a **Editorial Galaxia** que se fundou en Santiago de Compostela. Ramón Piñeiro sería o seu Director literario, coa finalidade de dotar de prestixio á cultura galega. Tamén neste ano 1950 iníciase en Galaxia a **Colección Grial** que se inaugura cun ensaio do propio Ramón Piñeiro, o primeiro dos tres que se lle dedicará ao estudo da saudade como un sentimento da soidade ontolóxica: a singularidade do propio ser. Buscábase a creación dunha conciencia galeguista como pobo, nunhas xeracións radicalmente desgaleguizadas pola acción da ditadura. Nesta década dos anos 50, publicou así mesmo varios ensaios: "Significado metafísico da Saudade" (1951), "A saudade en Rosalía" (1952) e "Para unha filosofía da saudade" (1953). En 1956 publican en

Galaxia, a conferencia Von Wessen der Wahrheit de Martin Heidegger baixo o título en galego "Da esencia da verdade".

- O día 25 de novembro de **1967**. Ingresa na Real Academia Galega co discurso "A linguaxe e as linguas", o cal foi respondido por Domingo García Sabell, tamén membro da Xeración Galaxia como se dixo con anterioridade.
- Ano **1981**. Primeiras eleccións democráticas galegas. Ramón Piñeiro preséntase como independente nas listas do PSdeG- PSOE e sae elixido Deputado do Parlamento de Galicia (provincia de A Coruña).
- Participou na creación do **Consello da Cultura Galega**, no ano **1983**, sendo o seu Primeiro Presidente, cargo que ocuparía ata a súa morte. El foi tamén o responsable de elaborar e defender a Lei de Normalización Lingüística de 1983, apoiada pola totalidade da Cámara Autonómica.
- No ano **1985** recibiu a Medalla Castelao.
- O 27 de agosto de **1990**, morreu en Santiago de Compostela.
- Para a lembranza do seu nome, o 25 de marzo de **1994** inaugurouse o **Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades**, situado en Santiago de Compostela. Unha institución pública dedicada a investigación e ao fomento da lingua e da cultura galega. Nela participan bolseiros/as e profesorado en comisión de servizo. Estes profesionais realizan actividades destinadas á "conservación da nosa propia identidade na Europa unida", tal e como se expuxo nunha presentación das novidades bibliográficas presidida polo entón Presidente da Xunta de Galicia, D. Manuel Fraga, no ano 2000. De aí que o centro conte, en xeral, co apoio e o recoñecemento expreso dos partidos políticos da Comunidade Autónoma.

Contornos máis significativos da súa vida

- A citada parroquia de San Pedro de ARMEA, no concello lucense de Láncara.
- A cidade de LUGO, onde estudaría o Bacharelato Elemental, entre os anos 1924 e 1928. Aquí descubre a literatura na súa lingua e queda impresionado ao decatarse de que **o idioma dos campesiños, que a escola desprezaba, era tan apto como o castelán para as sutilezas da poesía**. Sen embargo, debido a precaria situación económica da familia, tivo que regresar de novo á súa aldea de Armea. Non podía continuar cos estudos xa que, precisaban da súa colaboración para dedicarse aos labores do campo.
- Seguindo os consellos do fillo dun funcionario de Concello de Láncara, a familia mandouno a SARRIA, para levar a contabilidade do comercio dun amigo do pai. Nesta vila tivo os seus primeiros contactos co galeguismo. Subscribiuse ao xornal *"El Pueblo Gallego"*, onde escribían artigos na lingua de Rosalía intelectuais como Otero Pedrayo, outro dos membros da Xeración Galaxia. A lectura deste diario, esperta nel un gran interese polo movemento político e cultural de Galicia.
- En 1932 vai de novo para LUGO, a estudar o Bacharelato Superior, contando neste caso coa axuda dunha irmá que tiña traballo e casa na cidade. Aquí relacionárase con xoves galeguistas lucenses. Así, no ano 1933, asiste ás Asembleas do Partido Galeguista, celebradas en Santiago. Alí, coñece a Castelao e a Bóveda, entre outros. A partir deste momento entra nun período de intensa actividade política que o levaría a exercer en 1936 como Secretario do Comité Provincial do Estatuto de Autonomía organizado polo Partido Galeguista.

Co levantamento militar do 18 de xullo de 1936 estivo en perigo pero, coa axuda de compañeiros de estudos ou de amigos da

familia, evitou a súa detención e posiblemente a morte. Así é que, cando chamaron a súa quinta incorporouse a filas servindo ao exército dos sublevados. Entendía que isto dáballe máis garantías para protexer a súa vida. Aínda así, non se sentía moi seguro e si bastante vixiado pola súa filiación política durante a República. Esta inseguridade xunto coa toma de decisións case que forzada, levouno a unha depresión. Unha vez superada esta enfermidade, aparecen os seus intereses pola ciencia filosófica. Preguntábase unha e outra vez polas actitudes deshumanizadas que puido comprobar, ao longo dos tres anos que durou a Guerra Civil Española.

- SANTIAGO DE COMPOSTELA. Trala Guerra Civil, comeza a cursar Filosofía e Letras (os anos comúns da carreira).
- No ano 1942 trasládase a MADRID para continuar cos estudos da especialidade de Filosofía. Máis preocupado pola reagrupación clandestina do galeguismo, abandonaría definitivamente estes estudos. Así, participou na reorganización do galeguismo e viaxa a PARÍS (1943) onde permanecía exiliado o goberno republicano. Cando os nacionalistas vascos, cataláns e galegos (a finais de 1945) deciden tratar co mencionado goberno republicano, Ramón Piñeiro sería o designado como representante galego naquela xestión. Pretendía que Castelao fose ministro dese goberno no exilio, presidido por José Giral. Ao regresar de París foi detido en Madrid, sendo condenado a 6 anos de cárcere.
- Xa en liberdade, no ano 1949, volta para Galicia e establécese en SANTIAGO DE COMPOSTELA. Desde entón foise esforzando en mudar radicalmente a estratexia galeguista, prescindindo da opción política e reducíndoa cara á intervención cultural: **galeguismo cultural**, o que provocaría a desvertebración do Partido Galeguista. Un dos froitos deste posicionamento, coñecido como **"piñeirismo"**, sería a fundación en Vigo de Galaxia (1950):

a primeira iniciativa editorial galeguista da posguerra, dedicándose a promocionar e a difundir a lingua e a cultura galega, con todo o que iso implicaba.

- Participación en coloquios, congresos e conferencias. Nos ESTADOS UNIDOS de América (1966), como Profesor Invitado da Universidade de Middlebury, en Vermont.

Pensamento e contexto sociocultural

Como xa dixemos con anterioridade, en Lugo -a súa primeira cidade de referencia- foi onde lle xurdiron e medraron os sentimentos galeguistas. Aquí escribiu dous artigos e publicounos na Revista Yunque, editada daquela na cidade lucense da man de Ánxel Fole (nos anos 1931 e 1932). Ambos os dous textos foron asinados co pseudónimo de **Luis de Veiga**, cando Ramón Piñeiro aínda non cumprira os 18 anos. Segundo os especialistas, estes artigos explican dalgunha maneira a súa posición política que tivo un continuo ao longo da súa vida, independentemente das diversas circunstancias. Nun caso falaba do federalismo como a estrutura política axeitada para a España do seu momento e, no outro consideraba imprescindible unha racionalización da política, axeitándoa á realidade social que presenta o país.

Entre un dos seus obxectivos prioritarios estaba o de **unir "pobo, cultura e identidade"**. As mensaxes de Ramón Piñeiro López xiraron case sempre encol dos seguintes eixos: todos os galegos e galegas temos que sentirnos galeguistas e vivir de cheo inmersos nesa unidade cultural con personalidade propia e diferenciada que se chama Galicia. Aínda así, chegarían as matizacións posteriores ao afirmar que "é un erro identificar galeguismo cun determinado partido político". Para el, o galeguismo debe ser un imperativo ético, unha actitude común a todos os galegos e galegas, calquera que sexa o seu partido ou ideoloxía política, xa que a sociedade democrática galega ten que ser pluralista: **o galeguismo integrador**. Deste xeito pasaba pois á consideración de que o galeguismo debería moverse noutro campo distinto ao político: no terreo da investigación humanística e cultural.

As súas opinións sobre a Lingua Galega

- "O verdadeiro núcleo da cultura é a **palabra**".
- "A lingua é o **elemento vehicular** que desenvolve, e sobre o que se asenta, a cultura".
- "O idioma galego é o **herdo** que nós recibimos de todos os nosos devanceiros e que nos foi transmitindo de xeración en xeración ao longo dos séculos. El garda en si a máis alta creación, o maior título de gloria de toda a comunidade galega de tódolos tempos. Porque **está por enriba das diferenzas ideolóxicas e das loitas de intereses**. Quen persegue o noso idioma perseguirá a alma mesma de Galicia, o seu honor, a súa personalidade esencial".

Como resposta ao **afogamento da cultura galega** que practicaba o franquismo, aseméllasenos especialmente significativo o documento de denuncia redactado por Ramón Piñeiro. Este documento foi asinado por diversos Centros Galegos de América e repartido na nosa lingua, en inglés e en francés na VIII Asemblea Xeral da UNESCO en 1954. Isto chegaría a desconcertar, dalgún xeito, á delegación española que estaba presidida polo Ministro de Educación. O episodio coñeceuse co nome de "Batalla de Montevideo", nome acuñado por Xesús Alonso Montero.

Ao respecto da temática tratada no parágrafo anterior, aproveitamos para facer referencia aquí a unha carta dirixida ao xornal "La Voz de Galicia", polo Bispo galego Monseñor *Miguel Ángel Araújo*, con motivo dunha viaxe da Súa Santidade o Papa *Juan Pablo II*, a Santiago de Compostela, no ano 1989. Pedíalle, ademais de dirixirse á xuventude mundial, que fixese **unha referencia á nosa Terra ...** Un compromiso con Galicia e as súas xentes. Neste senso lembráballo como "Galicia... ao longo dos séculos veuse asoballada e marxinalizada por uns poderes foráneos, que chegaron a **ameazar a súa identidade**. Así aconteceu **no campo cultural e socio-político, tendo tamén realidade no campo relixioso**". Decía tamén, entre outras cousas:

"a traveso da historia foinos imposta unha xerarquía allea ao noso ser e sentir, que nunca foi capaz de comprender a alma deste pobo" ².

CONSIDERACIÓNS DE CARÁCTER FINAL: RAMÓN PIÑEIRO e GALAXIA

- Ramón Piñeiro -ensaísta, escritor, pensador político e filósofo- tiña tres grandes paixóns: **Galicia, a política e a cultura**. Un home de intereses relativamente amplos, pero que foi bastante coherente durante a súa vida dado que sempre mantivo o seu compromiso con estas tres paixóns. Destacou pola súa participación na reconstrución cultural de Galicia, a través da Editorial Galaxia e da Presidencia do Consello da Cultura Galega. O gran adañ da *filoloxización* do discurso nacional. Foi o pensador galego que en toda a tradición do nacionalismo máis preocupación lle prestou á lingua. Non como estudoso, senón como elemento substancial na identidade de Galicia³. Unha figura sobranceira, na promoción e difusión da lingua e da cultura galega. O home que liderou o galeguismo, na segunda metade do século XX, sendo un dos principais artífices da reconstrución cultural galega da posguerra, a través do fito Galaxia. Podemos afirmar sen ningunha dúbida que, a súa identificación foi total cos sentimentos do noso país, ao igual que Rosalía de Castro.
- A súa madurez e outras circunstancias fixérono evolucionar nas estratexias galeguistas. Así prescindiu da opción política e centrou toda a súa actividade nos aspectos estritamente sociolingüísticos e culturais: o **"piñeirismo" versus Galaxia**, galeguismo integrador.
- En Francisco Fernández Del Riego e Ramón Piñeiro López percíbense varias cousas en común: os dous foron superviventes e os dous foron *homes rebeledes*, no sentido que di Albert Camus. Os dous tiveron a coraxe, o valor físico e moral de dicir que non. *Grazie infinite!* que dirían os italianos. Con estas palabras de agradecemento,

Unha reunión do Consello da Editorial Galaxia: Carballo Calero, Gómez Román, Otero Pedrayo, Martínez Risco, Ferro Couselo, Ramón Piñeiro, Xaime Illa, Fernández Del Riego, Sixto Seco, García Sabell e Ramiro Illa.

dirixiuse ao xurado que concedeu o Premio Xornalismo Fernández Del Riego 2009 de Caixanova, o escritor galardoado Manuel Rivas ⁴. Estes homes sentían a seguridade de que Galicia tiña futuro, entregándose con disciplina á defensa da nosa Terra e da súa cultura, de diversas maneiras pero sobre todo, pola contribución á obra desenvolvida pola Editorial Galaxia.

- Os membros da Xeración Galaxia, galegos ilustres, sempre entre os *bos* e *xenerosos*, comprendían moi ben o ser e o sentir de Galicia. Foron máis alá do seu deber ético e comprometeron toda a súa vida e todas as súas enerxías ao servizo do pobo galego e do ideal galeguista. Todos eles souberon manter unha íntima cohesión do galeguismo ao longo de moitos anos difíciles, acadando o merecido prestixio da cultura autóctona e intentando que o pensamento sobrevivise á catástrofe represiva, sensibilizando e incorporando xentes novas, con ideas claras e proxectos definidos.

Notas:

- ¹ Cfr. Fernández Del Riego, F. (1996): A Xeración Galaxia, Vigo, Editorial Galaxia, páxinas 45-47.
- ² Espiña Gamallo, M. (2008): Outeiro de San Xusto, A Coruña, Venus Artes Gráficas S. A.
- ³ Verbas de Ramón Villares, Presidente do Consello da Cultura Galega, con motivo da celebración do Día das Letras Galegas 2009.
- ⁴ Belén López, en Diario de Pontevedra, 12 de maio de 2009, páxina 75.